

ling af Kirkehistorien gøre denne mere frugtbar for den Samfundshistorie, som moderne Forskning med Rette tillægger saa megen Betydning.

Baade Forfatteren og Redaktionen af »Teologiske Studier«, der har foranstaltet Udgivelsen, har megen Ære af den foreliggende Bog. Derimod tjener det hverken Forfatter eller Redaktion til Ære, at Bogen ikke er forsynet med et Navneregister. Netop mod et Skrift af denne Karakter, der bringer Hundreder af nye Oplysninger om Forfattere, Personer og Lokalteter, er det en væsentlig Anke, at man er afskaaret fra ved Hjælp af et Register at benytte det som den Haandbog, det i Virkeligheden er. Denne Mangel er i dette Tilfælde saa følelig, at Redaktionen burde tage under Overvejelse, om det ikke var Umagen værd at lade et saadant Register udarbejde og udsende som et særligt Hefte. Man vilde derved i betydelig Grad forøge det foreliggende Arbejdes Værdi og desuden gøre Bod for en alvorlig Forsyndelse mod en elementær Regel i den historiske Teknik. *Bjorn Kornerup.*

Svend Hauge: Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed. Kbh. 1944, 296 Sider.

Da Povl Bagge i 1936 udsendte sin grundige og i mange Henseender fortræffelige Disputats »Studier over D. G. Monrads Statstanker«, skrev Professor Friis i Historisk Tidsskrift (10. R. IV, 141 ff.) en Anmeldelse, hvori han anerkender, at Bagge indenfor Bogens Begrænsning har ydet noget værdifuldt og positivt, men hvori han samtidig beklager, at Emnet er lagt saa snævert an og afgrænset saa skarpt. Anm. understreger, at det i højere Grad, end Doktoranden havde gjort, er nødvendigt ved en Beskæftigelse med Monrads Statstanker at tage Hensyn til alle de væsentlige Faktorer, som har bestemt hans Udvikling, selv om man naturligvis ikke paa alle Felter kan gaa i Detailler. »Jeg forstaar ikke, at Forfatteren saa godt som helt har turdet udskille hans (sc. Monrads) religiøse Standpunkter og hans kirkepolitiske, der maa antages at staa i indbyrdes Forbindelse. . . . Forfatteren ved naturligvis udmærket, at Monrad aldrig nogensinde levede alene i »Politikens Verden«, men ogsaa stedse inderlig i »Bønnens Verden«, men derfor er det noget misligt, at Dr. Bagge har udskilt en enkelt vigtig Side af hans Tankeverden saa kategorisk, som Tilfældet har været. Dette skaber en vis Utryghed hos den, der læser denne snævert afgrænsede Studie med Bevidsthed om, hvor mange-

sidig og indviklet Monrads Verden var. Jeg vil vide, hvorledes han har forenet sin religiøse og politiske Trang. Bogen giver ingen Oplysninger om dette Hovedspørgsmaal, som enhver Monradforsker maa stille«. Nu maa det ganske vist bemærkes, at Professor Friis' Ord falder mere kategorisk, end fuldt berettiget er. Bagge havde (S. 189 ff.) meget vel set det af Anmelderen fremdragne Problem og kort skitseret de Resultater, han var kommet til. Naar disse Ord af Aage Friis fremdrages her, skyldes det imidlertid, at de overfor den Disputats, som Pastor Hauge har udgivet i 1944 — karakteristisk nok ogsaa med Titlen »Studier over . . .« — har mindst lige saa stor Gyldighed, som de havde i 1936 overfor Dr. Bagges Afhandling. Ganske vist drejer det sig her om et helt andet Emne, Monrads religiøse Udvikling, men Forf. har — ganske som Dr. Bagge — behandlet det som en enkelt Linie paa langs ned igennem M.s Liv lige fra Barneaarene til hans Død, uden nogensinde virkelig at sætte dette religiøse i Forbindelse med det brogede og varierende Livsindhold, der iøvrigt var M.s. Først og fremmest føles det som en Mangel, at Hauge heller ikke giver Forklaringen paa, ja, i Grunden slet ikke søger at belyse eller forklare, hvilket Forhold der hos M. var imellem det religiøse og det politiske. I saa Henseende giver han snarest mindre end Bagge. Med en vis Ret kunde Sv. Hauge henvise til en anden Bemærkning i samme Anmeldelse af Professor Friis, en Bemærkning, som maaske i nogen Grad kunde anføres til Forsvar for det afgrænsede Arbejde, han har udført. Det hedder nemlig (145), at visse Opgaver indenfor Monradforskningen maaske behandles bedst særskilt, som Forarbejder, og der fortsættes: »Jeg kan ogsaa — omend mindre let — tænke mig at adskille en Undersøgelse af Monrads Religiositet og de Udtryk, den fik i hans teologiske System og kirkelige Gerning — en Opgave, som ingenlunde vilde være let at løse, om Resultatet skulde blive mere end en ren Sammenskrivning af Citater«. Med en vis Ret, siger jeg, kunde Sv. Hauge henvise til en saadan Udtalelse. Det er noget i denne Retning, han har ydet, og man maa indrømme, at hans Afhandling er blevet noget langt værdifuldere end en Sammenskrivning af Citater, men paa den anden Side maa det ogsaa siges, at det foreliggende Arbejde tydeligt viser, at ogsaa en saadan Afgrænsning af en Monrad-Undersøgelse lider under meget væsentlige Mangler i selve Anlægget, og at den derfor væsentlig er blevet til en særdeles grundig Materialesamling, som den Mand, der en Gang skal skrive Bogen om D. G. Monrad sikkert vil finde meget nyttig.

Sv. Hauge har fremdraget meget nyt og værdifuldt Stof til

Belysning af D. G. Monrads religiøse Udvikling i de unge og yngre Aar. I en Note (S. 285) beklager han ikke at have faaet Adgang til Monrads og hans Families Arkiv (deponeret i Rigsarkivet under Tilsyn af Professor Friis). Jeg skal ikke her blande mig i det Spørgsmaal, hvorfor Aage Friis har nægtet Hauge Adgang til at benytte disse Arkivalier, men kun bemærke, at der i alt dette forekommer mig at ligge noget næsten providentielt. Sagen er den, at Hauge næppe i de paagældende Arkiver vilde have fundet væsentligt Materiale af Betydning netop for hans særlige Undersøgelse — jeg taler her ud fra en nogenlunde grundig Gennemgang af Materialet — men det er paa den anden Side højst sandsynligt, at han, hvis han skulde have gennemarbejdet disse Arkiver, ikke vilde have lagt den samme Energi i Arbejdet paa at opspore nyt Materiale. Saaledes som det nu er gaaet, er det lykkedes ham at fremskaffe en Del helt nyt Stof af meget stor Interesse. Fra Universitetets Arkiv er der særlig Grund til at nævne Monrads Eksamenspetitum med en udførlig Oversigt over hans Ungdomsudvikling (trykt som Tillæg S. 178—79). Fra Lolland-Falster Stiftsarkiv og fra Visitatsprotokollerne har der ogsaa kunnet fremdrages adskilligt af Interesse. Vigtigere er imidlertid de Papirer, som endnu findes i Slægtens Eje. Allerede fra tidligere Undersøgelser (Vedels, Nørgaards) kendte man Brudstykker af hans Ungdomsdigte og de to Dramaer, han skrev som Student. Dette Materiale har Hauge udnyttet med større Grundighed end nogen før ham. Langt det interessanteste er dog, efter mit Skøn, de utrykte Prædikener, som Hauge har været den første til at finde og benytte. Det drejer sig om to Prædikener fra Pastoralseminariet (1836), en Række Prædikener fra Begyndelsen af Fyrreerne (Monrads første »politiske« Periode), fra Vester-Ulslev-Tiden og fra 1850erne. Beklages maa det ganske vist, at Hauge ikke er nøjagtig i sine Citater og Afskrifter fra disse utrykte Tekster, men Materialet har en stor Værdi til at klarlægge adskillige hidtil dunkle Forhold i Monrads Ungdom.

I et Universitetsfestskrift fra 1934 skrev daværende Professor Plum i en Afhandling om »Schleiermacher i Danmark« (s. 7): »Om Monrads Forhold hersker der endnu stor Dunkelhed«. Denne Dunkelhed kan man sige, at Hauge virkelig har hævet. Gennem de nu fremdragne Prædikener, som paa en illustrerende Maade jævnstilles med Schleiermachers, er det godtgjort, at det er fra Schleiermacher langt mere end fra Hegel, at Monrad har faaet den kraftigste Paavirkning i religiøs Henseende. Denne Paavirkning fortsætter sig langt op i Tiden og sætter sit tydelige Præg baade paa Monrads Forkyndelse og hans indre Personlighed. Dertil kom-

mer imidlertid noget andet. Man har ofte været tilbøjelig til at forestille sig M.s Udvikling saaledes, at han i Begyndelsen af Fyrrerne havde en rent politisk Periode, hvor den religiøse Interesse traadte helt i Baggrunden — for saa atter at dukke frem under Præsteaarene i Vester Ulslev samt i den første Bispetid (1849—54) og paa ny at træde i Baggrunden i de politisk virksomme Aar i Slutningen af 1850erne. De foreliggende Papirer viser, at der i langt højere Grad har været Kontinuitet. Gentagne Gange i Begyndelsen af 1840erne har Monrad prædikeret i københavnske Kirker, og hans Forkyndelse har været ganske central, kristocentrisk, ikke meget forskellig fra hans langt senere Postille. Men ogsaa under hans Ministertid i 50erne har han prædikeret, naar Lejlighed gaves.

Der er endnu et Punkt, hvor Hauges Disputats betyder ny Landvinding. Jeg tænker paa det lange Afsnit (S. 171—231) om M. som Forkynder. I Betragtning af, hvor fattig den prædikenhistoriske Litteratur her i Landet er, maa ethvert Bidrag i saa Henseende modtages med Taknemlighed. Man faar ogsaa gennem denne omhyggelige Analyse af Postillen mange værdifulde Træk til Belysning af Monrad og hans religiøse Liv. Noget andet er, at Forf. efter mit Skøn kunde have naaet adskilligt videre, hvis han havde haft mere Sans for Nuancer og Stemninger, og hvis han — paa en mere konkret Maade — havde prøvet paa at gøre disse Prædikeners dogmatisk-religiøse Indhold op og betragte det under større teologihistoriske Synspunkter.

Det er i det hele taget en Svaghed i den foreliggende Afhandling, at Forf. ikke har mere Evne til klart at se Problemerne, afgrænse dem og holde dem fast. Lad mig nævne et Par enkelte Eksempler. Poul Holt skrev i sin Tid i Teologisk Tidsskrift (4. R. X (1929)) en meget værdifuld Afhandling om Monrads kirkepolitiske Virksomhed. Der er her givet en Ansats til Belysning af Monrads Kirkeforstaaelse, eller maaske snarere Mangel paa Kirkeforstaaelse. Havde Hauge set det Problem, som her er fremdraget og formaaet at følge det op, vilde det i dobbelt Forstand have tjent til at belyse hans Emne. For det første vilde han se, at M.s Kirkebegreb ikke er religiøst begrundet, med derimod snarere er afhængigt af hans politiske Opfattelse. Det passer særdeles vel til, at hans hele Religiositet — se nedenfor — er et typisk Udtryk for det 19. Aarhundredes individualistiske, inderlighedsprægede Fromhed. Men dernæst vilde han her have haft et interessant Eksempel paa Samspil mellem det politiske og det religiøse, netop noget af det, som enhver Monradlæser med Iver spejder

efter. Stoffet laa lige for, men Hauge tog det ikke op, og hans Bog blev fattigere ved det.

En lignende Mangel paa Evne til at se Problemerne skarpt gør sig gældende i Behandlingen af Monrads Forhold til den grundtvigske Anskuelse (S. 232—41). Det er naturligvis fuldstændig rigtigt, at M. oprindeligt har betragtet den grundtvigske Teori om Trosbekendelsen som et Ord, der rent historisk stammer fra Jesus, med en vis Sympathi, og at han efterhaanden gennem historiske Studier nodes til at opgive denne ganske uholdbare Teori. Men dette er — kirkehistorisk set — det mindre interessante. Det afgørende er dog, at M. i Virkeligheden slet ikke har forstaaet eller er kommet i Forhold til selve den kirkelige Anskuelse, men kun til en historisk Teori om Trosbekendelsens Oprindelse. Nerven i den kirkelige Anskuelse er dog dette, at det er Trosbekendelsen ved Daaben i Menigheden — ikke saadan i al Almindelighed som en historisk Oplysning — der er Herrens eget Ord til den troende. Hos M. mangler imidlertid baade den sacramentale Forstaaelse af Daab og Nadver og Menighedsbegrebet. Derfor kommer han slet ikke i noget Forhold til det egentlig Grundtvigske. Højest mærkeligt er det imidlertid, at der paa samme Tid i Landet levede to saa betydelige Mænd som Grundtvig og Monrad, begge optaget af to Ting: Religion og Politik (for Grundtvigs Vedkommende skulde man maaske hellere sige »Folkelighed«) — og at saa disse to har kunnet gaa helt forbi hinanden. Monrad synes overhovedet ikke at have forstaaet eller at være kommet i Forbindelse med den særlige grundtvigske Opfattelse af det folkelige og dets Forhold til det kristelige. Den rent negative Paavisning af dette siger i Virkeligheden en hel Del om M. og vilde — om man prøvede at gaa Enkelthederne igennem — have stor Interesse til Belysning af M.s eget Syn paa det kristelige og det politiske.

Hermed kommer vi til det, der efter mit Skøn er Bogens afgørende Svaghed. I Indledningen (S. 6) hedder det: »Monrads Personlighed kan kun forstaaes ud fra den Indflydelse, som Kristendommen øvede paa hans Liv, oven i Købet i stadig stigende Grad«. Dette er sikkert rigtigt. Derfor venter man ogsaa med Spænding paa, at en stor og omfattende Undersøgelse af M.s Religiositet til sidst skal afføde i hvert Fald en mere indtrængende og levende Forstaaelse af Personligheden. Bogens afsluttende Kapitel har da ogsaa Overskriften: »Bedømmelsen af Monrads Personlighed« — men det omfatter kun 11—12 Sider, hvoraf den største Part er viet en Polemik imod Harald Nielsens ganske uret-

færdige Dom om M. Her hævner det sig, at Undersøgelsen er lagt saa snævert an. Der er ikke gjort noget virkeligt Forsøg paa at placere M. i det aandshistoriske Milieu, hvor han hører hjemme. Han er Barn af Romantiken og af Liberalismen, og hans Religiositet er — ved Siden af Mynsters — det smukkeste Udtryk for det 19. Aarhundredes individualistiske Religiositet, hvis Livsform er Inderligheden og Oplevelsen. Frelsen er en i strengeste Forstand personlig Sag, et Drama, der helt og holdent udspilles ved Sjælens eget Møde med Frelseren — det er ikke noget kirkeligt Anliggende — det er en Enkeltmandsreligiositet, hvor Kirken slet ikke hører med i den fundamentale Oplevelse. Derfor kan Monrad ogsaa betegne Bønnen som Religiositetens højeste Udtryk, hvad hans grundtvigske Venner naturligt protesterer imod. For Monrad er Religionen ikke Drama og Mythos, men Inderlighed og Oplevelse. Han er vokset op i samme Klima som den tyske Idealisme, Schleiermacher, Mynster og i det hele taget 19. Aarhundredes dannede Mennesker, men han er milevidt fjernet fra den Realisme, som gør sig gældende baade med Grundtvig og med det moderne Gennembruds Mænd.

Havde Hauge trukket nogle af disse Linier op, vilde han ogsaa være blevet tvunget ind i Problemet om Religion og Politik hos Monrad. Og det er jo beklageligt at maatte indrømme, at det Spørgsmaal, som Aage Friis rejste i Anledning af Bagges Disputats, og som Bagge kun havde forsøgt at besvare i groft Omrids — at dette Spørgsmaal ikke er blevet uddybet, ja, hvad værre er: at Hauge slet ikke for Alvor har rejst Problemet og søgt Veje til at nærme sig det. Er det Liberalismen, der har sat det afgørende Præg paa Monrads Kristendom eller er det omvendt hans Kristendom, der har ført ham til hans konsekvent liberale Anskuelse. Saadan kunde man ogsaa forme Problemet. Men det sikre er, at det kan hverken løses af den, der strengt holder sig til en Udredning af M.s politiske Hovedtanker, eller af den, der kun har Øje for hans religiøse Udvikling. Skal det besvares, kræves der en dristig Syntese. Man maa beherske begge disse Felter, men man maa først og fremmest være fortrolig med det 19. Aarhundredes aandelige Klima — og saa maa man have Evnen til kunstnerisk at leve sig ind i dette mærkeligt splittede Sjæleliv. I saa Henseende er det meget smaat, hvad Hauges Bog giver, men den prætenderer da heller ikke at være mere end netop »Studier«, og som Forstudie til det kommende betegner den uden Tvivl en værdifuld Forøgelse af den meget sparsomme Monrad-Litteratur.

Hal Koch.